

LORENZ M. LUETHI

CHINY – ZSRR. ZIMNA WOJNA W ŚWIECIE KOMUNISTYCZNYM

WYDAWNICTWO AKADEMICKIE „DIALOG”,
WARSZAWA 2011, s. 365

Autor książki – Lorenz M. Luethi jest profesorem McGill University w Kanadzie. W swej pracy badawczej zajmuje się głównie problemem tzw. zimnej wojny w stosunkach międzynarodowych po zakończeniu II wojny światowej. W omawianej tutaj pracy Luethi również podejmuje ten wątek. Jednakże, jak zresztą wskazuje tytuł, jej głównym tematem nie jest wroga rywalizacja między państwami kapitalistycznymi (pod przewodnictwem USA) a krajami komunistycznymi (na czele których stało ZSRR). Jest nim natomiast narastanie antagonizmu i konfliktów między dwoma państwami spośród tej drugiej grupy – Chinami a Związkiem Radzieckim.

Wspomniany problem doczekał się już wielu opracowań i publikacji. Dołączyła do nich recenzowana książka. Na jej wstępie autor próbuje wyróżnić czynniki, które decydowały o pogarszaniu się chińsko-sowieckich relacji. Wspomina o chińskim nacjonalizmie, który nie pozwalał zapomnieć o niesprawiedliwych traktatach zawartych przez Państwo Środka jeszcze z carską Rosją i wynikających z tego jego roszczeniach terytorialnych. Przywołuje także politologiczne teorie sojuszu, wyjaśniające m.in. problem pogarszającego się poczucia bezpieczeństwa ChRL. Jednak już na pierwszej stronie *Wstępu* autor podkreśla kluczową, jego zdaniem, rolę ideologii w konflikcie chińsko-radzieckim. Stwierdza, że „zarówno Chińczycy komuniści, jak i Sowieci głęboko wierzyli w marksizm – leninizm” (s. 17). Uzasadnia to faktem, że „od niedawna dostępne dokumenty wskazują na żywotną rolę ideologii w konflikcie chińsko-radzieckim” (s. 17) oraz stwierdza, iż bez niej „nie powstałby sojusz między dwoma krajami” i „by się nie załamał” (s. 25).

W rozdziale 1 będącym niejako wprowadzeniem do głównego tematu opisane są chińsko-radzieckie relacje w latach 1921–1955. Przedstawiono tutaj

rozwój partii komunistycznej w Państwie Środka, jej ostateczne zwycięstwo w 1949 roku oraz pierwsze lata rządów. Wraz z tym procesem opisano zwiększanie się sowieckich wpływów w Chinach.

Rozdział 2 „Załamanie się socjalistycznej jedności, 1956–1957” jest poświęcony pierwszym poważnym różnicom zdań między oboma krajami, które wystąpiły na tle destalinizacji przeprowadzanej przez radzieckiego przywódcę – Nikitę Chruszczowa w ZSRR. Wydarzenia w Polsce i na Węgrzech w roku 1956, a także przebieg tzw. kampanii stu kwiatów w Chinach w roku następnym miały utwierdzić Mao w jego radykalizmie i sprzeciwie wobec destalinizacji.

W kolejnej części autor opisuje zdarzenia w roku 1958. Wtedy to chiński przywódca wywołał konflikt w Cieśninie Tajwańskiej, odrzucając tym samym sformułowaną przez Chruszczowa koncepcję pokojowej koegzystencji. Jednocześnie rozpoczął tzw. Wielki Skok w gospodarce, będący kopią stalinowskich reform w ZSRR w latach 30. Oba te działania spotkały się z radziecką krytyką. Równie negatywne reakcje wywołała opisana w rozdziale 4 polityka ChRL wobec Tybetu, a także ich walki graniczne z Indiami w 1959 roku. Owa sowiecka krytyka nie spodobała się z kolei przywódcom Państwa Środka.

Kolejny rozdział dotyczy pogłębiania się polemiki ideologicznej między Chinami a ZSRR. W jej konsekwencji, a także po jej upublicznieniu przez Mao, Związek Radziecki zdecydował m.in. o wycofaniu swoich ekspertów z Państwa Środka. Mimo że pod koniec 1960 roku udało się przywódcom obu państw osiągnąć pewien kompromis, to jednak od tego samego roku systematycznie zmniejszała się wzajemna wymiana handlowa.

W rozdziale 6 autor opisuje wydarzenia mające miejsce w latach 1961–1962. W Chinach zapanowała wtedy klęska głodu, będąca pokłosiem m.in. Wielkiego Skoku. Nastąpiło także zbliżenie Państwa Środka z Albanią – również niezadowoloną z destalinizacyjnego kursu sowieckich przywódców. Pogorszyły się relacje Chin z ZSRR na tle konfliktu etnicznego w prowincji Xinjiang, kiedy to nastąpiła fala emigracji dużej części jej niechińskiej ludności do Związku Radzieckiego. Doszło także do rozruchów, o których prowokowanie zostali oskarżeni Sowieci. W konsekwencji zamknięto radzieckie konsulaty i biura handlowe i od końca 1962 roku jedyną sowiecką placówką w ChRL pozostała ambasada.

Konferencja robocza KPCh w Beidahe oraz X plenum KC ze wspomnianego roku są tematem kolejnego rozdziału. Mao oskarżył wówczas swoich towarzyszy o próby restauracji kapitalizmu w gospodarce. Luethi zauważa, że Przewodniczący rzucając hasło *fanxiu fangxiu* (‘przeciwstawiać się rewizjonizmowi za granicą i zapobiegać rewizjonizmowi w kraju’) „po raz pierwszy

explicite połączył chińską politykę wewnętrzną z zewnętrzną”. Jednocześnie „spowodował pogorszenie stosunków chińsko-radzieckich, kierując się wyłącznie celami polityki wewnętrznej” (s. 249). Przykładem tego pogorszenia może być atak Mao na Chruszczowa i jego politykę po sowieckim ustępstwie w czasie konfliktu kubańskiego.

Problem radziecko-amerykańskiego współdziałania w sprawie układu o zakazie testów nuklearnych w 1963 roku i jego implikacje dla relacji ChRL – ZSRR są przedmiotem rozdziału 8. Autor stwierdza w nim, że ów układ spowodował, iż sowiecko-chiński rozłam „nastąpił...w bardziej gwałtowny sposób” (s. 276).

Rozdział 9 jest poświęcony załamaniu się relacji międzypartyjnych w latach 1963–1966. Luethi opisuje w nim m.in. rozczarowanie Mao faktem, że odsunięcie Chruszczowa od władzy w październiku 1964 roku nie doprowadziło do odrotu od destalinizacji w ZSRR. Dlatego też „w połowie 1966 roku zinstrumentalizował ideologiczny konflikt z radzieckimi towarzyszami w celu usprawiedliwienia czystek partyjnych” (s. 303).

W rozdziale ostatnim autor opisuje załamanie się sojuszu wojskowego wspomnianych państw w latach 1964–1966. Według niego „chińsko-radziecki sojusz wojskowy był w rozpypce już od wielu lat, a w roku 1966 całkowicie już umarł w wyniku sporów o dyplomatyczną i militarną strategię w Wietnamie” (s. 337).

W *Zakończeniu* Luethi przedstawia dramatyczne wydarzenia lat 1967–1969 (choć opis kończy się na wiosnę 1970 roku). Pierwsze zbrojne potyczki na granicy chińsko-radzieckiej z pierwszych dwóch lat wspomnianego okresu przybrały na sile w roku 1969. Realna stała się wówczas groźba sowieckiego uderzenia nuklearnego na Państwo Środka. Doszło jednak do negocjacji między oboma krajami i owo zagrożenie znacznie zmalało na przełomie lat 1969–1970 (s. 344). Na końcu *Zakończenia* autor powraca do swej tezy ze *Wstępu* o tym, iż na rozłam chińsko-radziecki miały wpływ przede wszystkim wzajemne konflikty ideologiczne. Wyróżnia ich trzy główne obszary: a) gospodarka, b) problem destalinizacji, c) stosunki międzynarodowe (s. 345).

Wydaje się, że Luethi nieco przecenia przywiązanie przywódców obu krajów do idei komunizmu¹. Stalinowski typ tego systemu legitymizował najlepiej władzę Józefa Stalina oraz Mao Zedonga, tak jak kontrolowana komunistyczna destalinizacja – rządy Nikity Chruszczowa i Leonida Breżniewa. Obie te ideologiczne odmiany uzasadniały także mniej lub bardziej brutalne czystki

¹ Ulegając zapewne sugestii udostępnionych niedawno dokumentów z ówczesnych krajów komunistycznych (przyj. aut.).

przeprowadzane wśród ich przeciwników. Główna przyczyna konfliktu mogła być bardziej prozaiczna – chęć sprawowania i utrzymania przez Mao niepodzielnej władzy w Chinach. Autor pośrednio sam to przyznaje pisząc, że „potępienie przez Chruszczowa kultu jednostki Stalina było zagrożeniem dla pozycji przewodniczącego w kraju” (s. 346), a „destalinizacja była zagrożeniem dla wewnętrznej pozycji Mao” (s. 59). Na stronie 59 Luethi wspomina także o negatywnym nastawieniu Mao wobec destalinizacji zainicjowanej przez Chruszczowa, spotęgowanym dodatkowo wydarzeniami w Polsce i na Węgrzech w 1956 roku². Mimo to, autor twierdzi, że „wiosną 1957 roku, ściśle przywiązany do swej wiary, iż polityczna liberalizacja powstrzymałaby niepokoje z Europy Wschodniej, przewodniczący wezwał do Kampanii Stu Kwiatów” (s. 59). Wydaje się, że bardziej realistyczna jest teza z książki „Mao” autorstwa Jung Chang i Jona Hallidaya. Wedle niej, chiński przywódca, wywołując tą kampanię „zastawił pułapkę: zachęcał ludzi do otwartych i krytycznych wypowiedzi, żeby następnie wykorzystać ich słowa przeciwko nim”³.

Ważną rolę mógł też odegrać niezbyt doceniany przez autora czynnik narodowy. Chruszczow chciał wykorzystać ideę destalinizacji, aby po śmierci Stalina utrzymać wpływy sowieckie w Państwie Środka, a później także – żeby pozbyć się opornego Mao. Natomiast dalsze utrzymywanie przez Mao stalinizmu w Chinach wraz z odrzuceniem radzieckiej destalinizacji było skutecznym środkiem na zmniejszenie, a potem eliminację wpływów ZSRR w ChRL. W tym miejscu można zacytować Luethi’ego piszącego, że krytyka stalinowskich poczynań Mao, do której doszło na konferencji KPCh w lipcu 1959 roku „zawierała niepochlebne porównania kultu Mao do kultu Stalina” i „wysła od osób, które w przeszłości miały związki z ZSRR”. Dlatego wywołało to „ze strony Mao zaciętą odpowiedź w postaci czystki wśród krytykujących, jak również w postaci antyradzieckiego zwrotu” (s. 124).

Nieco błędny jest tytuł książki. Wydaje się, że bardziej adekwatne wobec jej zawartości byłoby tłumaczenie oryginalnego tytułu pracy doktorskiej Luethiego „The Sino – Soviet Split, 1956–1966”. Natomiast zmiana tego tytułu i brak w nim ram czasowych może sugerować, że książka dotyczy także wydarzeń z lat 70. i 80.

² Z kolei na stronie 90 pisze, że w kwietniu i grudniu 1956 roku Przewodniczący zlecił napisanie dwóch artykułów krytykujących destalinizację (przyp. aut.).

³ Patrz: Jung Chang, Jon Halliday, *Mao*, Wydawnictwo Albatros Andrzej Kuryłowicz, Warszawa 2007, s. 416. Mao miał o tym powiedzieć zresztą otwarcie kilku najbliższym przyjaciółom (Ibidem).

Mimo tych drobnych uwag, recenzowana praca jest naprawdę dobra. Liczba wykorzystanych przez autora dokumentów i książek jest ogromna. Niewątpliwie jest to najpełniejsza analiza konfliktu chińsko-sowieckiego z lat 1956–1966, jaka się do tej pory ukazała. Dlatego książka ta jest i będzie ważnym źródłem wiedzy dla badaczy oraz zwykłych czytelników⁴.

Mikołaj Kukowski

⁴ Tak jak była dla piszącego te słowa (przyp. aut.).